

УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

ЧИСЛО 12 (108)
ЧЕРВЕНЬ 2005

В К Л А Д К А

Post-методика

Моніторинг в освіті

Концепція громадянської освіти в школах України

Виховання справжнього громадянина України — справа не тільки родини, школи, а й держави у цілому. У попередніх числах газети (див. № 5—6, 2005 р.) ми аналізували вплив, спричинений освітнім середовищем, загальноекономічним станом країни, нинішніми соціальними негараздами на функціонування системи позашкільної освіти, яка й покликана здійснювати патріотичне, національне, громадянське виховання учнівської молоді, сприяти народженню національної консолідуючої ідеї у суспільстві та національному відродженню. Сьогодні ми пропонуємо обговорити питання про формування концептуальних засад громадянського виховання в Україні.

Актуальність громадянської освіти в Україні

Дану концепцію розроблено групою українських науковців та педагогів у межах широкомасштабного Проекту «Освіта для демократії в Україні», який є частиною Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства, що її фінансують уряди США та країн — учасниць Європейського союзу. Метою проекту є сприяння впровадженню освіти для демократії в середніх навчальних закладах України. Документ, що пропонується для розгляду і обговорення освітян та всіх зацікавлених сторін, покликаний окреслити концептуальні рамки системи громадянської освіти в Україні: її мету, завдання, основні принципи, зміст, форми, методи та шляхи впровадження. Концепція громадянської освіти в Україні має стати фундаментом у розбудові відповідної системи на всіх рівнях освітнього процесу.

Глобальне поширення демократії стало відповіддю на історичні виклики принципово нової ситуації, що склалась у світі на порозі XXI ст., основу якої становить безпрецедентний розвиток постіндустріального суспільства та гуманітарних технологій. Постіндустріальне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливо лише за умов вільного, демократичного суспільства, яке сповідує максимум «вільна людина — розвинене громадянське суспільство — сильна держава».

Основою демократичного ладу є людина, спроможна розкрити його потенціал, для якої демократія є природ-

ним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Саме за демократії розквітає громадянське суспільство — сфера самовиявлення вільних індивідів та їх добровільно сформованих асоціацій, для якої властиві горизонтальні, не санкціоновані державою зв'язки між громадянами, що мають справді колективний характер. Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, а також дії у відповідності до власних переконань і цінностей.

В Україні вже тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні процеси в економіці, політиці та національній самосвідомості. У процесі демократизації наша країна пододала певний відтинок шляху і перебуває на етапі становлення політичних інститутів демократії. Проте конституційне закріплення основних інститутів та принципів демократії — лише один з кроків на шляху демократизації. Україні вкрай необхідна консолідація демократії, тобто становлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії.

Важливими етапами на шляху українського суспільства до демократичної консолідації є виховання толерантності, поваги до прав людини, вміння долати стереотипи, знаходити компроміс. Необхідно, щоб громадяни знали свої права і обов'язки, були впевнені, що можуть впливати на зміни в суспільстві, дотримувались закону, мислили критично і незалежно.

Громадянська освіта — це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великої Британії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших, де створено різноманітні підручники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку вчителів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократіїкладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія.

Певний досвід у цій галузі має й Україна. Сучасна українська педагогіка спирається на багату спадщину, на кращі

традиції у вихованні громадян. Протягом останніх років у нашій країні вжито чимало заходів щодо впровадження системи громадянської освіти: випущено експериментальні підручники, які нині проходять апробацію у загальноосвітніх школах, діють експериментальні майданчики, проводяться конференції та семінари, АПН України розроблено проект концепції громадянського виховання. Питання громадянської освіти знайшли відображення у проекті концепції дванадцятирічної освіти. Незважаючи на відмінність підходів, методик та масштабу національних систем громадянської освіти, єдиною залишається їх мета — виховання громадянина, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності і права людини.

В умовах посткомуністичної трансформації розвиток системи громадянської освіти є важливою складовою перехідного процесу до стабільної демократичної системи. Хоча від дня проголошення незалежності процес становлення громадянської культури в Україні пройшов кілька важливих етапів — багатопартійність, альтернативні вибори, розвиток мережі недержавних організацій та добровільних асоціацій громадян, — існуюча в нашій державі система освіти слабо зорієнтована на формування у молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави. Навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду. Серйозною перешкодою на шляху громадянської освіти та виховання є розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою.

Громадянська освіта є важливим компонентом демократичних перетворень, ще й тому, що звертається до проблем побудови системи, яка визначає і встановлює єдині «правила гри» для організацій та індивідів. Громадяни перехідних суспільств потребують вміння оцінювати конкуруючі пропозиції політики та ідей. Школа як осередок громадянської освіти має сприяти розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, політичних умінь, гідності та відповідальності молодих людей, усвідомленню і визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини.

Відтак, розбудова сучасної системи громадянської освіти набуває надзвичайної актуальності, що зумовлена такими реаліями політичного життя України:

- спонтанністю, неузгодженістю та безсистемністю зусиль, спрямованих на демократизацію суспільного життя;
- небезпечно низьким рівнем суспільного прийняття демократичного ладу та довіри до нього;
- недемократичністю відносин між державою та суспільством і державою та особою.

Демократія — це триваюча спроба відтворити сферу громадянського стану. Отже, Україні потрібна така система громадянської освіти, яка б сприяла переходу до демократії, становленню демократичних норм і цінностей особистості та суспільства, заохочувала б громадян мислити критично та незалежно.

Мета громадянської освіти

Сформувати особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства.

Завдання громадянської освіти

- Надати молодому поколінню знання про світові демократичні здобутки та особливості становлення демократії в Україні.
- Сформувати мотивацію та основні вміння, необхідні для відповідальної участі у громадсько-політичних процесах,

критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства.

- Сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні.
- Створити умови учням щодо набуття досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та комунікативної взаємодії.

Основні принципи громадянської освіти

Громадянська освіта базується на тих самих загальнопедагогічних і дидактичних принципах, що й освіта в цілому. Проте превалюючими для неї на даному етапі є:

- **гуманізм**, що означає пріоритетність ідеї прав і свобод людини, творчий розвиток особистості, виховання людської гідності, поваги до приватної власності, розуміння значущості особистісної автономності; співвіднесення освітніх вимог з можливостями та природними здібностями дитини;
- **демократичність**, що означає виховання духу соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством та ухвалювати рішення; передбачає діалогічний характер освіти, суб'єкт-суб'єктні стосунки між педагогами й учнями, атмосферу взаємоповаги та довіри у шкільному колективі, учнівське самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими агентами процесу соціалізації (сім'єю, дитячими і молодіжними громадськими організаціями, засобами масової інформації, церквою тощо);
- **зв'язок з практичною діяльністю** передбачає пріоритетність для системи громадянської освіти навчання й виховання умінь і дій, зорієнтованість учнів на навички соціальної взаємодії, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, насамперед у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі;
- **зорієнтованість на позитивні соціальні дії**, що означає цілеспрямованість громадянської освіти на соціальні сподівання учнів, набуття позитивного досвіду соціальних дій, формування позитивного іміджу компетентної громадянськості;
- **наступність і безперервність**, що означають поетапне, відповідно до вікових особливостей, розширення інформаційного, виховного, інструментального (практичного) обсягу системи освіти для демократії, яка бере початок у дошкільному вихованні, охоплює всі етапи середньої, вищої, професійної освіти, а також освіту для дорослих; передбачає виховання потреби опановувати навчаннями громадянськості протягом усього життя;
- **міждисциплінарність**, що означає навчання і виховання громадянськості в процесі опанування різних навчальних дисциплін; узгодження змісту навчальних програм з метою та завданнями громадянської освіти;
- **культуrowідповідність**, що передбачає врахування у змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального культурного і звичаєвого контексту, зв'язок шкільного колективу з місцевою громадою, участь у спільних із нею соціальних, культурних, природоохоронних акціях;

- 11 **полікультурність**, що означає наповненість громадянської освіти ідеєю універсальності прав людини, а також ідеєю етнокультурного розмаїття України, Європи, світу, правової рівності національних культур; передбачає виховання особистості на засадах міжетнічної толерантності, поваги до представників інших культур, найперше — в учнівському середовищі; означає практичну реалізацію прав представників української нації, інших етнічних спільнот на розвиток і збереження своєї мови, культурної самобутності у контексті формування української політичної нації;

■ **плюралізм**, що означає виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, **етнонаціональної**, расової різноманітності; уникнення екстремістських поглядів і поведінки ужитті шкільного колективу, виховання толерантного ставлення до різних світоглядних, політичних доктрин, релігійних переконань, до діяльності у школі різних молодіжних громадських організацій; виховання усвідомлення неприйняття будь-якого політичного екстремізму.

Зміст громадянської освіти

Зміст громадянської освіти як головний засіб цілеспрямованого навчання має базуватися на основних ідеях демократичного суспільства. Це система інтегрованого знання, оволодіння яким створює умови для формування та розвитку демократичних цінностей і громадянських умінь особистості, становленню котрих у громадянській освіті надається більше значення, ніж засвоєнню власне професійних знань і вмінь.

Формуючи зміст громадянської освіти, необхідно дотримуватись:

Х особистісно орієнтованого підходу, за якого у центрі навчально-виховного процесу стоять інтереси особи. За таких умов центральною ідеєю громадянської освіти є поняття **невідчужуваних** прав людини, а зміст її **спрямовується** на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, що прагне вільного вибору і буде свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно орієнтований підхід за формування змісту громадянської освіти передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю у взаємопов'язаному контексті всього навчального процесу;

II діяльнісного підходу, який визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмінь, що сприяють успішній соціальній активності особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних ситуацій, в яких апробуються на практиці засвоєні громадянські цінності. Реалізація цього підходу здійснюється шляхом викладення глобальних проблем через локальні на основі позитивного досвіду участі учнів в окремих громадянських акціях, проектах тощо;

■ **конкретно-історичного підходу**, за якого слід розглядати навчальний зміст у цілому, як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства до підготовки молоді до життя та діяльності в даному суспільстві на певному етапі його розвитку. Конкретно-історичний підхід спрямовує зміст громадянської освіти на вирішення найбільш актуальних для даного етапу розвитку українського суспільства завдань.

Культурологічна функція освіти, зокрема шкільної, передбачає оновлення змісту на засадах його гуманізації, гуманітаризації, цілеспрямованого використання надбань національної та світової культур. Зміни у змісті освіти є основним дієвим інструментом реформування освіти, приведення її у відповідність з оновленою метою, з потребами сьогодення. Пріоритет у реформуванні освіти надається зміні змісту освіти і **стосується** перебудови всіх навчальних програм відповідно до провідної ідеї освіти, їх взаємозв'язку, інтеграції в єдину систему сучасного знання, а не структурним змінам у системі освіти, створенню нових типів шкіл.

Зміст громадянської освіти має спрямовуватися на досягнення цілей як навчання, так і виховання, а успішність її повинна оцінюватися не так за обсягом отриманих знань та умінь, як за результативністю їх трансформування у світоглядні пріоритети і ціннісні настанови, формування громадянської культури особистості.

Громадянська освіта може розглядатися як:

■ комплекс інтегрованих знань (зміст);

Я процес розвитку і поширення цих знань як необхідного компонента громадянського суспільства.

Як комплекс інтегрованих знань громадянська освіта являє собою складну динамічну систему, що поєднує:

■ **громадянські знання**, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

II громадянські вміння та досвід участі у соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

II громадянські чесноти — норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Громадянська освіта — один з основних засобів формування громадянської культури. У сучасній геополітичній ситуації громадянська культура особистості має формуватися не лише на основі національної культури і національних цінностей, а й з урахуванням **загальноцивілізаційної** спадщини людства, плюралізму віросповідань та системи ідей, а також прагнення до універсалізації загальних правил та цінностей.

Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, досвід громадянської участі та громадянська зрілість особистості, що визначається духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями та світоглядно-психологічними характеристиками особи.

Зміст громадянської освіти охоплює:

■ **культурологічні знання**, ядром яких у системі освіти для демократії є культура міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) відносин. Оволодіння культурним надбанням своєї нації відбувається водночас із вихованням доброзичливого і зацікавленого ставлення до культур інших народів, етнічних спільнот, які становлять культурне розмаїття регіону, України, Європи, міжнародного географічного регіону, світу. Одним із важливих чинників політичної і духовної консолідації українського **полікультурного** суспільства, формування української політичної нації є відродження української мови, вільне володіння всіма громадянами України українською мовою як державною, функціональна двомовність і багатомовність її громадян;

■ **філософські та аксеологічні знання** про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні цінності;

• **політичні знання** щодо демократичних принципів функціонування політичної системи і влади та їх особливості в Україні; процедури та механізмів формування і функціонування державних структур, порядку реалізації їх повноважень, апеляцій до них; основи конституційного устрою в Україні, особливостей взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування та їх відповідальності перед громадянами;

■ **правові знання** щодо права та його ролі в суспільстві; Конституції як основного закону; основ конституційного ладу країни; порядку формування, діяльності та взаємодії державних органів і органів місцевого самоврядування; знання прав людини, механізмів їх захисту, обов'язків і відповідальності; національних та міжнародних нормативних актів, присвячених цій проблемі;

8 економічні знання щодо сутності ринкових відносин як елемента демократії; основних економічних принципів; фінансової системи, системи соціального забезпечення та соціального захисту; соціально-економічних аспектів екологічної проблеми, проблеми розвитку та екологічної безпеки;

III соціально-психологічні знання щодо психологічної природи та сутності владно-підвладних відносин; мотивації соціальної поведінки **особистості**; психологічних особливостей інформаційного впливу на свідомість виборців; способів розв'язання конфліктних ситуацій; щодо ефективності форм комунікативної взаємодії.

Усі поняття, які охоплює зміст громадянської освіти, розглядаються як робочі, необхідні для оволодіння конкретними діями. Одним із основних завдань, яке має бути розв'язане системою громадянської освіти, є забезпечення мінімальної **функціональної** громадянської освіченості особи. Тому зміст освіти має бути спрямований на здобуття учнями досвіду громадянських вчинків і переживань, основних громадянських умінь, зокрема:

- реалізовувати своє право на участь у виборах та інших формах демократії;
- обстоювати свої права, беручи участь у діяльності об'єднань громадян та громадських акцій;
- захищати свої права за допомоги державних органів та органів місцевого самоврядування;
- Ш обстоювати свої права, апелюючи до суду, правоохоронних та правозахисних організацій;
- орієнтуватися в умовах вільного ринку; відстоювати свої права як споживача і платника податків;
- Ш використовувати типові прийоми та методи розв'язання проблемних ситуацій;
- Ш диференціювати емоційні та раціональні компоненти власного вибору;
- Ш критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати;
- X комунікативні уміння.

Зміст громадянської освіти має бути зорієнтований не лише на розвиток уявлень молоді про громадянськість та

шляхи її реалізації на основі системи понять з різних галузей наукових знань, а й на формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості, що містить насамперед:

- В усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості;
- II усвідомлення себе як громадянина і патріота України;
- почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- Ш лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади, законотриманість;
- Ш активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;
- усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі;
- Ш критичне сприйняття соціально-політичної інформації; усвідомлення можливості та цінності самостійного політичного вибору;
- Я готовність відповідати за власні рішення та їх наслідки;
- Я усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві.

Оволодіння системою знань сприяє формуванню світоглядних орієнтацій особистості, виробленню власної філософії життєдіяльності, її **самоідентифікації** та **самореалізації** в кожній із сфер суспільного життя:

Політико-правова сфера	Соціальна сфера
- il Уявлення: про механізми функціонування політичної системи та влади в Україні; особливості взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх відповідальність перед громадянами; про права людини, механізми їх захисту; - Я інтелектуальні уміння: критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати; приймати виважені рішення з урахуванням юридичних норм; послідовно обстоювати свої права; - В настанови та цінності: усвідомлення себе як громадянина і патріота України; лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади; активна позиція щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях; усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості; - Я досвід участі: вміння реалізувати своє право на участь у виборах та інших формах прямої демократії; орієнтування в сучасній політичній ситуації	• уявлення: про сутність громадянського суспільства; систему соціального забезпечення і соціального захисту; соціальної поведінки особистості; діалогічні стратегії; способи розв'язання конфліктних ситуацій; ефективні форми взаємодії з представниками владних структур та інших установ; - Я інтелектуальні уміння: розробити стратегію вирішення проблемної ситуації; здатність оцінити свої ідеї з позиції іншого; комунікативні уміння; - Ш настанови та цінності: толерантність; впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; вмотивованість громадянських вчинків; - Я досвід участі в громадських об'єднаннях
Культурна сфера	Економічна сфера
■ Уявлення: про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні норми і цінності; культуру світової цивілізації та культурну спадщину українського народу; - Ш інтелектуальні уміння: володіння культурою міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) відносин; вільне володіння українською мовою як державною; - II настанови та цінності: усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві; почуття власної гідності, толерантність, плюралізм, домінування гуманістичних принципів у світоглядній структурі; охорона навколишнього середовища; інформаційна й комп'ютерна грамотність; - X досвід участі: повага до своєї культури, рідної мови; доброзичливе і зацікавлене ставлення до культур інших народів, функціональна двомовність	• Уявлення: про фінансову, податкову і бюджетну систему держави та органів місцевого самоврядування; суть ринкових відносин; основні економічні принципи; рушійні сили економічного розвитку; економічні права; • інтелектуальні уміння: відстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживача і платника податків; - Ш установи та цінності: усвідомлення своїх обов'язків як платника податків; нетерпимість до порушників податкового кодексу; усвідомлення того, що конкуренція — необхідна умова розвитку економіки; професійна етика у взаєминах; • досвід участі: вміння оцінити можливості самореалізації в системі ринкових відносин

Форми та методи громадянської освіти

Як процес впровадження системи знань про людину і суспільство громадянська освіта в школі може здійснюватись у чотирьох формах:

- як навчальний предмет;
- II як міжпредметна форма діяльності в рамках освітнього простору;
- Ш як організація позакласної та позашкільної діяльності (виховання);
- II як організація шкільного життя, що сприяє демократичній поведінці.

Тобто, ідеї громадянськості та демократії мають бути основними та наскрізними в системі шкільного життя, в його формальних та неформальних проявах. Формуючи зміст громадянської освіти та запроваджуючи її в рамках предметно-тематичної моделі у навчальний процес, слід дотримуватися принципу послідовності та безперервності. Згідно з віковою вертикаллю зміст громадянської освіти може розглядатись як пропедевтичні (ознайомлюючі або підготовчі) курси в початковій та основній школі та спеціальні тематичні курси в основній та старшій школі.

Першою формою здійснення громадянської освіти є запровадження спеціальних навчальних курсів. Найдоцільніше ввести такий курс у старшій школі. Впровадження курсу саме для цієї вікової категорії має суттєві переваги. По-перше, вивчення курсу в цьому випадку може спиратись на ті знання та навички у царині громадянознавства, що їх учні отримують раніше, під час вивчення громадянознавчих «модулів» в інших предметах. Відтак курс виконає узагальнюючі завдання. Крім того, впровадження зазначеного предмета в старшій школі відповідає віковим особливостям та інтересам старшокласників. Запроваджуючи цей курс, необхідно якнайповніше врахувати наявні в учнів громадянознавчі знання, звернути увагу на профіль навчання, але громадянська освіта має бути складовою освіти в класах будь-якої спеціалізації. Пропонується інтегрований курс, своєрідний узагальнюючий тренінг з питань демократії на порозі самостійного життя молодого громадянина.

Другою формою є впровадження змісту громадянської освіти до існуючих шкільних предметів. Найбільш придатні для цього такі навчальні предмети інваріантної частини навчального плану, як історія України, всесвітня історія, основи правознавства, українська та зарубіжна література. Можливе впровадження окремих елементів змісту громадянської освіти до курсів іноземної мови, географії. Певні можливості надають також курси варіативної частини — «Права людини», «Людина і світ», «Основи економіки», «Ознайомлення з оточуючим світом» тощо. Ці предмети дають учням безпосереднє знання щодо теоретичних засад демократії, історичного досвіду і життя сучасних демократичних суспільств, політичної системи та конституційного устрою української держави, взаємозв'язку політичної та економічної системи, соціальної структури та норм соціальної взаємодії, прав людини і механізмів їх захисту, тенденції розвитку світового культурного процесу. Певні можливості розвитку громадянських чеснот, таких як саморозуміння, здатність робити вибір та відповідати за це, формування комунікативних навичок та умінь конструктивно розв'язувати конфлікти, толерантність дають курси «Основи психології», «Психологія спілкування», соціально-психологічні тренінги. Предмети соціально-гуманітарного циклу формують базовий комплекс громадянських умінь і навичок, систему демократичних пріоритетів і цінностей особистості.

Передача знань та інформації, що сприяє утвердженню гуманістичних, громадянських цінностей може здійснюватися під час навчання негуманітарних предметів (природничо-математичного циклу тощо), які розкривають цілісність світу, взаємозв'язок людини з природою, відповідальність за збереження екології та життя на планеті, сприяють розвитку критичного мислення та аналізу.

Впровадження змісту громадянської освіти в різні предмети може відбуватися, зокрема, шляхом розробки блоків-модулів для кожного уроку, де можливе і планується впровадження громадянознавчого змісту.

Формами громадянської освіти можуть також слугувати освітні або навчально-виховні творчі програми: «Я — громадянин України», «Я і економіка», «Особистість», «Лідер», «Я і моя сім'я», «Я — людина».

Навчання громадянськості, виховання громадянина не слід обмежувати тільки навчальними курсами, спеціалізованими дисциплінами або сумою окремих гуманітарних предметів і тем. Важливу роль у цьому відіграє організація позакласної та позашкільної виховної роботи, що сприяє розвитку громадянських якостей та умінь. Це є третьою формою реалізації громадянської освіти.

Для цього можуть застосовуватися найрізноманітніші форми та методи роботи. Це можуть бути традиційні предметні тижні, лекції, творчі зустрічі, екскурсії та еспедиції, яким надається громадянознавче спрямування. Доцільним є проведення диспутів, дебатів, заходів змагального характе-

ру. Діяльність дитячих клубів різного спрямування, дитячих та молодіжних громадських організацій також сприяє розвитку громадянської освіти. Участь в їх роботі, з одного боку, дає можливість учням отримати безпосередній громадянський досвід, а з іншого — залучити їх до проведення різноманітних заходів, у тому числі громадянознавчої тематики.

Певні демократичні та громадянські цінності діти засвоюють, беручи участь у повсякденному житті школи, спільноти, громади. При цьому школа може виступати як модель світу дорослих, що є четвертою формою впровадження громадянської освіти. Практичною школою демократії для учнів має стати учнівське самоврядування. Воно формує навички проведення передвиборчих кампаній, участі у виборах, розробки і реалізації власної політичної програми, апеляції до владних структур з метою захистити свої права, ефективної взаємодії з владою. Органи учнівського самоврядування мають ініціювати розробку кодексу поведінки учня, його демократичне обговорення і подальше чітке дотримання, здійснюючи тим самим правову підготовку учнів, вести пошук ефективних шляхів співпраці зі шкільною адміністрацією.

Важливим завданням громадянської освіти є оптимізація процесу соціалізації учнів, спрямування їх на соціальну практику. Освіта взагалі — це процес соціалізації, завдяки якому учні вчаться бути громадянами; громадянські знання та навички мають відповідати потребам їхніх взаємин із навколишнім світом. Важливу роль у формуванні громадянина відіграє залучення його до участі у громадських акціях та ініціативах (благодійна допомога, екологічні проекти, соціологічні опитування тощо). Уміння визначати життєві проблеми своєї громади, прагнення до участі у їх розв'язанні є ознаками соціальної активності молоді людини.

Ефективна громадянська освіта можлива лише за умов створення демократичного клімату в самій школі. Стиль спілкування, зокрема між адміністрацією та вчителями, має бути для учнів практичним прикладом толерантності, взаємоповаги, відкритості, демократизму. Учителю повинен поважати людську гідність учня, його право на власну думку, заохочувати відкрите обговорення та демократичне ухвалення рішень. Необхідно залучати до співпраці зі школою батьків, культивувати серед них демократичні цінності та традиції.

Ефективність громадянської освіти значною мірою зумовлюється методами її запровадження.

Сучасна українська школа має чималий досвід викладання традиційними методами: лекції, семінари, диспути, бесіди, самостійна робота з підручником та періодикою, написання рефератів, учнівські доповіді. Потенціал цих методів з точки зору завдань громадянської освіти досить значний: вони дають змогу подати різноманітну інформацію, акцентувати увагу учнів на ключових аспектах теми, ознайомити з різними концепціями та підходами до проблеми, зробити загальні висновки. Проте традиційні методи не орієнтовані на активну взаємодію учня з учителем та учнів між собою, самостійне і спільне ухвалення рішень, що має бути вирішальною передумовою їх громадянської активності в майбутньому.

Тому пріоритетну роль у громадянській освіті мають відігравати активні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

До активних методів належать різноманітні види дискусії («гудіння бджіл», «сніжки», дискусія-симпозіум, «концентричне коло» та інші), ситуаційно-рольові ігри, ігри-драматизації, «мозкові атаки», інтелектуальні аукціони, метод аналізу проблемної ситуації. Важливе місце посідає проектна робота: організація різноманітних проектів та кампаній, видання газет і журналів.

Застосування наведених форм і методів громадянської освіти та виховання покликані формувати в особистості

гнітивні та поведінкові норми, що охоплюють вміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді критично та всебічно розглядати проблему, робити власні сновки, брати участь у громадському житті, здатність орієнтуватися й адаптуватися в нових соціальних умовах, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самоаналізуватися тощо.

Соціальні інститути, що здійснюють громадянську освіту

Провідну роль у реалізації громадянської освіти відіграють освітньо-виховні заклади (формальної і неформальної освіти): дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні навчальні заклади I—III ступеня, гімназії, колежі, ліцеї, спеціалізовані школи), професійно-технічні навчальні заклади; вищі навчальні заклади IV рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища, інститути, університети, заклади післядипломної освіти та інші вищі навчальні заклади), позашкільні навчальні заклади (клуби, бібліотеки); заклади культури, громадські (неурядові) організації. Причому на шкільні роки припадає ключовий період формування громадянської культури, громадянських цінностей, мовсвідомлення молодого людини, в тому числі національної свідомості.

Важлива роль у формуванні громадянськості має належати сімейному вихованню. Саме в сім'ї формуються базові цінності світогляду молодого громадянина демократичної ржави.

На становлення громадянської свідомості впливають також політичні партії, громадські організації та асоціації (молодіжні, жіночі, правозахисні, екологічні тощо).

Виконувати завдання громадянської освіти та просвітають також засоби масової інформації, пропагуючи ідеї громадянськості, публікуючи відповідні матеріали, випускаючи навчальні теле- та радіопередачі.

Сприяти досягненню цілей громадянської освіти значно мірою покликані різноманітні благодійні та філантропічні організації і фонди шляхом підтримки організації виховних заходів, конкурсів, семінарів, тренінгів, надання грантів для збирання науково-методичних матеріалів, посібників, підручників, фінансової підтримки публікацій.

Таким чином реалізується навчально-виховна модель, в якій взаємодіють усі складові процесу виховання громадянина: сім'я, навчальні заклади всіх рівнів і типів, соціальні партнери, об'єднання громадян, засоби масової інформації.

Шляхи реалізації концепції

Громадянська освіта може бути ефективною лише за умов створення широкого культурного контексту, причетності всього суспільства до справи утвердження демократії, дання виховання прикладів ефективної громадянської освіти тому до справи громадянської освіти доцільно залучати всі роки кола громадськості, громадські організації, родини, засоби масової інформації, громади за місцем розташування школи.

Для поширення ідей громадянської освіти, впровадження її в навчально-виховні заклади, виходячи з умов, які склалися в вітчизняній системі освіти, необхідно, найперше, до загальної цієї важливої справи привернути увагу Міністерства освіти та науки України, Академії педагогічних наук України, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, керівників освіти обласних, Київської та Севастопольської державних адміністрацій.

Загальними напрямками реалізації концепції, що поєднують увагу органів управління освіти, є:

проведення широкого обговорення щодо важливості громадянської освіти (або освіти для демократії)

у суспільстві, використовуючи ЗМІ, круглі столи, конференції для педагогічної громадськості за участі науковців; запровадження постійно діючих семінарів з проблем громадянської освіти; залучення до обговорення та співпраці громадських організацій, асоціацій, батьків;

Я включення проблематики громадянського суспільства та формування громадянськості, політичної культури до дослідницьких програм та планів навчальних закладів і наукових установ;

І узгодження змісту освіти, навчальних планів та програм вже існуючих дисциплін гуманітарного циклу, орієнтованих на пріоритетність формування культури громадянськості;

■ вивчення та узагальнення міжнародного досвіду освіти для демократії, висвітлювання його в фахових журналах, на науково-теоретичних і практичних конференціях та семінарах;

• забезпечення підготовки спеціалістів, які здійснюватимуть перепідготовку вчителів;

■ розробка курсів, окремих модулів, навчально-методичного забезпечення для підготовки та перепідготовки вчителів;

■ запровадження спеціалізації «громадянська освіта» на курсах перепідготовки вчителів в інститутах підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; включення до програм підвищення кваліфікації керівників навчально-виховних закладів тематики громадянської освіти;

\$1 створення на базі інститутів післядипломної освіти, громадських організацій центрів для навчання різних категорій педагогічних працівників демократичним методом взаємодії з вихованцями;

■ залучення громадських організацій до співпраці з закладами освіти в напрямі розробки науково-методичного забезпечення громадянської освіти, залучення школярів і вчителів до участі у суспільному житті.

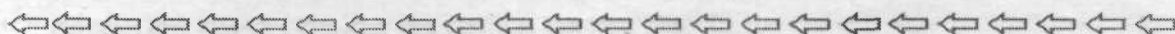
Шляхи реалізації концепції громадянської освіти в школах

1. У зв'язку з тим, що сучасна школа ще не звільнилася від авторитарних методів навчання та виховання, і враховуючи, що демократії не можна навчити недемократичними методами, пріоритетним напрямом громадянської освіти є реальна демократизація шкільного життя, створення демократичного клімату в класі та школі. Для реалізації цього завдання необхідно:

- навчати вчителів демократичних методів взаємодії з вихованцями, орієнтації на суб'єктний підхід, уміння створити демократичний клімат у класі та школі на засадах взаємної довіри, поваги до прав і свобод, толерантності; створити умови для розвитку почуття власної гідності в учнів, відповідальності, здатності до самовизначення;
- широко впроваджувати проблемно-діалогічні підходи, активні методи навчання і виховання;
- використовувати потенціал шкільної психологічної служби для розвитку комунікативної культури та міжособових відносин, соціальної компетентності, самосвідомості, саморозуміння та толерантності у дітей та підлітків.

2. **Мотивованість** до участі у суспільно-політичному житті — одне з найважливіших завдань освіти для демократії. Україна сьогодні ще не має досвіду демократичних традицій, участі громадян в ухваленні рішень, у суспільно-політичних процесах, громадських організаціях та асоціаціях для захисту своїх прав та обстоювання інтересів. Шляхами реалізації цих завдань можуть бути:

В розробка та впровадження школами власних планів-проектів «Демократична школа», програм «Удосконалення шкільного життя», «Школа як демократичний проект»;



- залучення школярів до вирішення реальних шкільних проблем, розробки проектів щодо вивчення та розв'язання локальних проблем шляхом залучення до співпраці громадських організацій, громад мікрорайонів, де розташована школа, щоб надати змогу дітям набути відповідного досвіду;
- розвиток позашкільної діяльності — організація клубів, асоціацій, проектів для збору інформації та розв'язання реальних проблем;
- надання учням можливості формувати навички самоврядування, створення **об'єднань**, асоціацій, груп за інтересами.

3. Впровадження окремого курсу «Громадянська освіта», варіативних модулів, які можна вводити в існуючі предмети, потребує розробки науково-методичного забезпечення, посібників, навчальних програм, методичних матеріалів.

Необхідно створити навчально-методичні та ресурсні центри для збору та узагальнення існуючих матеріалів, тиражування відповідних видань, а також опрацювання виховних інновацій, апробації нових технологій на експериментальних майданчиках, поширення передового досвіду.

4. Поширенню ідей громадянської освіти сприятиме організація просвітницьких заходів для батьків з метою впровадження демократичних гуманістичних методів сімейного виховання.

Післямова

Актуальність запровадження громадянської освіти в Україні зумовлена тим, що формування демократичної громадянськості є нагальною потребою усіх розвинених держав, а надто тих, що здійснюють суспільно-політичну трансформацію. Мета громадянської освіти — сформувати особис-

тість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства.

Громадянська освіта має базуватися на принципах гуманізму, демократичності, зв'язку з практичною діяльністю, зорієнтованості на позитивні соціальні дії, наступності і безперервності, міждисциплінарності, культуровідповідності, полікультурності, плюралізму. Така освіта передбачає надання громадянських знань, формування вмінь та вихованості, необхідних людині для життя в демократичному суспільстві. Являючи широкий комплекс освітніх заходів, громадянська освіта може здійснюватися у таких формах, як самостійний навчальний предмет, впровадження елементів громадянської освіти до існуючих шкільних предметів, організація на демократичних засадах шкільного життя, позакласна та позашкільної активності.

У громадянській освіті перевага має надаватися акти-вним методам, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципах багаторсторонньої взаємодії (дискусії, рольові ігри, мозкові ата-тощо).

Поширювати громадянську освіту в Україні покликає система соціальних інститутів: освітні виховні заклади, сім'я, громадські організації та асоціації, засоби масової інформації. Її розвиток передбачає включення проблематики формування культури громадянськості до дослідницьких програм та планів освітніх і наукових закладів, розробку відповідних навчальних курсів і методичних матеріалів, підготовку та перепідготовку педагогів, широке залучення неурядових громадських організацій та батьків.

Підготувала постійна ведуча рубрики
Тетяна ЛУКІН